

REZYUME. Maqolada qoraqalpoq xalq shoiri A. Dabilovning doston yaratishda folkloristik epik dostonlardagi an'anaviy dasturlardan foydalanganligi, an'anaviy dasturlarning realistik hayotiy yangi qirralarini yoritilishi, shuningdek, xalq shoirlari dostonlaridan ruhlanib chuqur filosofik va patriotizmga, ayniqsa xalqlar dostonligiga, real hayotiy turmush tarizi bilan bog'lik tuyg'ularga boy asar ekanligi har tomonlama ilmiy jihatdan talqin qilinadi.

РЕЗЮМЕ. В статье речь идёт об использовании народным поэтом А.Дабилковым в создании дастана «Ханаласлар» традиционных обычаев фольклорных эпических дастанов, об обеспечении реалистических новых граней традиционных обычаев. А также проводится всесторонний научный анализ того, что данное произведение обогащено чувствами, связанными с образом реальной жизни с дружбой народов.

SUMMARY. In the article is analysed the using of traditional customs of folklore epic dastans, showing realistic new verge of traditional customs in creating dastan "Bahadir" by folk poet S. Nurimbetov. And also, is analysed that the given work is enriched the feelings, connected with the image of real life, with people's friendship.

HIKOYALARDA TARIXIY HAQIQATNING AKS ETISHI **Z.M.Amirqulova – filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent** *Termiz iqtisodiyot va servis universiteti*

Tayanch so'zlar: tarix, hiko'ya, adabiyot, obraz, mustaqillik, ijodkor, muallif, Mahmud Tarabiy, Mirkarim Osim, Xoji Farrux.

Ключевые слова: история, рассказ, литература, образ, независимость, создатель, автор, Махмуд Тараби, Миркарим Осим, Хожий Фаррух.

Key words: history, story, literature, image, independence, creator, author, Mahmud Tarabi, Mirkarim Osim, Xoji Farrux.

Mustaqillik davri o'zbek hikoyachiligida milliy ozodlik harakatining aks ettirilishi tarixiylikning badiiy asarga singishi yozuvchi ijodiy laboratoriyasining asosiy jihatlaridan biri sanaladi. Ijod jarayoni bu muhim sifatni o'zida mujassamlashtiradi va u ijodkordan katta mahorat talab etadi. Adib tomonidan nafaqat tarixiy shaxslar hayotiga bag'ishlangan, balki qahramonlari ijodiy to'qima mahsuli bo'lgan hikoyalarda ham davr ruhi, hayotning turfa qirralari va ma'lum bir nuqtalariga jiddiy e'tibor qaratiladi. N.Rahimjonov va Q.Ko'baevning "Tarixiy qissalar haqiqat izlaydi" asarida "Badiiy ijodning muhim shartlaridan biri badiiy to'qima. Ijodkor biron-bir asar yaratar ekan, xoh tarixiy, xoh zamonaviy mavzuda bo'lsin, avvalo, hayotiy faktlarni saralaydi; ularni badiiy g'oya atrofida yagona, yaxlit holga keltirib mujassamlashtiradi. Biroq voqea-hodisalar manzarasi, turli fe'l-atvorli odamlar qiyofasi xuddi hayotda kechganidek asarga kiritiladi, tasvirlanadi. Bular yozuvchi fantaziyasining mahsuli bo'lib, u ana shularning hammasiga kitobxonni ishonitirishga harakat qiladi" [7:144].

Shubhasiz, ijodkor har qanday badiiy asarni o'z tafakkuri qamrovida tahlil qiladi va davr voqeligiga ijodiy yondashadi hamda obrazlar galereyasini yaratadi. Badiiy asar ijodiy jarayonda ishlanadi. Yozuvchi obraz yaratishda, asarda ilgari surilgan g'oya va uning mohiyatini ochib berishga intiladi. U badiiy to'qimasiz ijodiy niyatini yuzaga chiqara olmaydi. To'qima orqali obraz yaratish bevosita yozuvchi psixologiyasi orqali amalga oshiriladi. Adib badiiy to'qimaga ham asosni hayotdan ko'chirishi aniq. Ammo bu bilan inson yoki biror bir voqea-hodisaning barcha xususiyatini boricha o'z asarida ifodalamaydi. Badiiy obraz yaratishda ijodkor hayotiy haqiqatga suyanishi tayin. O'zbekiston Qahramoni I.G'afurov Mirkarim Osimning tarixiy jarayonni qalamga olishida badiiy to'qimaning o'rni xususida fikrlaydi va yozadi: «Mirkarim Osim asarlarida, tarixiy tasavvurlarida fozil va bilimdon, yuksak til madaniyatiga ega bo'lgan ijodkor sifatida ko'rinadi. U tarixiy tavsillarni xayoliy, ammo ayni choqda haqiqatga yaqin manzaralar bilan ularni boyitishga mohirdir. Uning tarixiy voqega singdirilgan "to'qimalari" shu voqeani chiroyli qilish, uni sun'iy suratda ta'sirchan etish, bezatish "zirak taqish" maqsadida emas, ayni shu voqeani boyitish, yanada ibratliroq, yanada jozibaliroq chiqarishga qaratiladi" [8:23].

Mirkarim Osim poetik tafakkur va xayolot mahsuli bo'lgan badiiy to'qimadan asar mohiyatini ochib berishda o'z o'rnida foydalanadi. Adib XVI-XVII asr boshlarida O'rta Osiyodagi siyosiy jarayon orqali o'sha davr ruhini yoritgan "Karvon yo'llarida" nomli qissasini yozadi. Unga adib mashhur Afanasiy Nikitinning sarguzashtlarini asos qiladi. Yozuvchi mazkur davrga oid tarixiy ma'lumotlarni umumlashtirib, O'rta Osiyo va Rossiyaning ijtimoiy hamda siyosiy tuzumi to'g'risida elchilik munosabatlarini aks

ettirgan tarixiy asar bitdi. N.Norqulov va M.Sattorovlarning "Mirkarim Osim" adabiy portretga chizgilarida shunday fikrlar bor. "Mirkarim Osim adib sifatida yozuvchilarimiz ijodida kamdan-kam uchraydigan halol va vatanparvar elchi obrazini, tarixchi sifatida kam o'rganilgan tarixiy davrni mavzu qilib tanlaydi" [5:40].

Yozuvchi asarda tarixiy hodisalarni badiiy to'qilgan voqealar asosida tasvirlaydi. Darhaqiqat, Buxoro xoni Abdullaxon II hukmdorligi davrida Rossiya bilan savdo-sotiq ishlari birmuncha yaxshi yo'lga qo'yilganligi, turli xildagi narsalar bilan oldi-sotdi qilingani, ikkala davlat o'rtasida elchilik munosabatlari o'rnatilgani xususida ma'lumotlar saqlangan. Yozuvchi ijodiy biografiyasiga e'tibor beradigan bo'lsak, Mirkarim Osimning o'zbek xalqi o'tmishini, xususan, xonliklar davrini yaxshi bilishini, uning qalbida milliy ruhning yetakchilik qilishi, o'z millati tarixini qayta jonlantirib xalq qalbiga yaqinlashtirishga bo'lgan urinishlari bilan bog'lash mumkin.

Shu o'rinda yozuvchining ijodiy laboratoriyasiga e'tibor qaratsak, tarixiy asarlarda ilgari surilgan badiiy talqin tarixiy asosga ega ekanligini ko'ramiz. Tarixda M.Osim asaridagi voqea-hodisalar 1675-yil Xoji Farrux elchilik qilgan davrda sodir bo'lgan. Akademik M.Yo'ldoshev tadqiqotida quyidagi mazmundagi ma'lumot keltiriladi: "Podsho Aleksey Mixaylovich zamonida Buxorodan Moskovga 1675-yili Xoji Farrux degan elchi kelishi, qaytishda Xoji Farrux rus elchisi Vasiliy Davudovdan ranjib qolishi haqida ma'lumotlar bor. Chunki Davudov elchining xotini Saltanatni yo'ldan ozdirgan. Xotin Hoji Farruhdan chiqib, Vasiliyga ko'ngil qo'ygandi" [9:42]. M.Osim bu voqeani qayta badiiy talqin qiladi va ijodiy ishlaydi. Tarixni o'quvchilar ko'z o'ngida qayta jonlantiradi.

Adabiyotshunos I.G'afurov Mirkarim Osimning ko'z oldida tarixning qanday jonlanishi xususida quyidagilarni xotirlaydi va eslaydi: "Mirkarim Osim Do'rmonni haddan tashqari suyardi... Kuz oxirlamoqda edi. Noyabrning oyoqlarida Do'rmon bog'lariga kechki qorong'ulik bilan yetaklashib tumanlar tushadi. Yaproqlarini hali to'kib ulgurmagani chinorlar devlar kabi chayqaladi va shovullaydi. Ularni xuddi shovullab tarix so'ylab turgan boboga mengzash mumkin... Tun bag'rida ular salobatli qorayib, ro'yintanlar kabi ko'krak keradilar. Mirkarim Osim ularni tinglashni biladi. Ularning shovullashlarini tushunadi. Ko'z o'ngida shiddatli Jaloliddin namoyon bo'ladi. Temur Malik lochin tusida chinor cho'qqisiga qo'nadi va qiyqiradi. Bu qiyqiriq keksa adibga o'lmas qo'shiq kabi eshitiladi. Uning ko'z o'ngida bag'ri keng sahovbatli zulqudrat Sirdaryo gavdalanadi..." [8:120]. O'z faoliyati davomida tarixiy mavzuda ijod qilgan yozuvchi Mirkarim Osim o'z ijodiy niyatini borliq bilan, tabiatning ko'z ilg'amas inja sirlari orqali his qiladi va yozadi. Yozuvchi ijodiy jarayonda hayotiy materialning

tanlanishiga alohida ahamiyat beradi. Aniq tarixiy faktlarni asarlariga asos qilib olarkan, ularni hammaga birday tushunarli tarzda badiiylashtirishga harakat qiladi. «Mirkarim Osim asarlari tarixiy haqqoniyligi bilan kishi diqqatini o'ziga tortadi. Ularda tasvirlangan voqea joylari va sanalarigacha aniq ko'rsatiladi. Lekin bu adib tarixiy voqea-hodisalarni ehtirossiz oddiy bayon qilgan, degani emas. Yozuvchi badiiy so'z yordamida voqealarning asl mohiyatini chuqurroq ko'rsatishga erishadi» [6:18]. Mirkarim Osim asarlari shu boisdan o'qishli, ularda tarixiy davr ruhi yorqin aks etadi. U ishlagan obrazlarida sun'iylik ko'zga tashlanmaydi. Yozuvchining ortiqcha bo'yqordorlikdan qochishi ijodiy farazning yo'qligidan darak beradi degani emas. Aksincha, badiiy to'qima yaratishda estetik talqin me'yoriga e'tibor berishini ko'rsatadi. Adibning ijodiy jarayonda badiiy to'qimaga o'z o'rnida murojaat qilishi asarlaridagi hayotiylikni tasvirlaydi.

Tarixiy haqiqatning badiiy haqiqatga aylantirilishi yozuvchi ijodiy laboratoriyasining asosiy jihatlaridan biri hisoblanadi. Ijod jarayoni bu muhim xususiyatni o'zida mujassamlashtirar ekan, ijodkordan katta mahorat va tajribani talab qiladi. Yozuvchi nafaqat tarixiy shaxslar hayotiga bag'ishlangan, balki qahramonlari ijodiy faraz mahsuli bo'lgan asarlarda ham davr ruhi, hayotning turli qirralari va ma'lum bir nuqtalariga jiddiy e'tibor beradi.

Adabiyotshunos I.Yoqubov «Tarixiy haqiqat va badiiy talqin» nomli maqolasida Asad Dilmurodning «Mahmud Tarobiy» romanining ijodiy jarayoni haqida quyidagi fikrlarini qayd qiladi: «Adibning "Mahmud Tarobiy" nomli ilk romaniga ham ruhiy-ijodiy tayyorgarlik bosqichi ancha ilgari boshlangan edi. Uning "Yarog'dagi bitik» hikoyasidayoq Mahmud Torobiydagi sarkardalikka xos barqarorlik va jasorat tabiatiga xos ekanligi ko'rsatilgandi» [4:4]. Bu fikrlardan yozuvchining Mahmud Tarobiy haqidagi ijodiy niyati dastlab kichik hikoyasida, keyinchalik uning ijrosi – romanida ham o'z aksini topganini ko'ramiz. Adib o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan, hanuz ahamiyatini yo'qotmagan tarixiy voqea bilan birga, ezgulik va yovuzlik kurashi, turli murakkab taqdir, bir-biriga o'xshamas xarakterlar, chigal ruhiy holatlarini asarga asos qilib olgan. Yozuvchi tarix haqida qalam tebratar ekan, o'sha davrning shiddatli ziddiyatlarini, adolat va adolatsizlik, haq va haqsizlik, eng xarakterli tomoni, vatanga bo'lgan xiyonatni aslo kechirish mumkin emasligiga alohida urg'u beradi va qaratadi.

Mahmud Torobiy shaxsi va qo'zg'olon mohiyati xususida barcha davrlarda turlicha qarashlar mavjud. Shu o'rinda, bu masalaning tarixiy ildiziga ahamiyat bersak, Mahmud Torobiy shaxsi va qo'zg'olon mohiyati haqida Juvayniyning «Tarixi Jahonkusho», Mirzo Ulug'bekning «To'rt ulus tarixi» asarlarida ilk ma'lumotlar berilgan. O'sha manbalarda qo'zg'olon haqida ijobiy munosabat bildirilmagan. Keyinchalik rus olimlaridan V.Bartol'd,

A.Yakubovskiy ham Mahmud Tarobiy qo'zg'oloni mohiyatini keng ko'lamda tadqiq etadilar [1:545-548]. Bularda muammo mohiyati oldingi manbalardagidan deyarli farq qilmaydi. Qayd etilganidek, tarixiy manbalarda Torobiy shaxsi afsungarlikda, qaroqchilikda ayblangan bo'lsa-da, yozuvchilar buni inkor qilmagan holda, tarixiy haqiqatning har bir davr nuqtai nazaridan baholanganini inobatga oladi. Oybekning «Mahmud Tarobiy» dramatik dostoni, «G'alvirchi» va «Xalq qalqoni» pesalari, Mirkarim Osimning «Mahmud Tarobiy» asari, Asad Dilmurodning «Mahmud Tarobiy» romanida Tarobiy qo'zg'oloni o'ziga xos uslubda ozodlik uchun kurash g'oyasi tarzida badiiy talqin etilgan. Bu asarlarning har biri o'zbek tarixiy nasri, dramaturgiyasi va dostonchiligida o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

XX asrning 90-yillari xalq hayotida keskin o'zgarishlar yuz berdi. Xalq hayotidagi har qanday o'zgarish adabiyotda ham aks etadi, albatta. Mustaqillik sharofati bilan tariximizning sirli sahifalari ochildi. Milliy ozodlik harakati haqidagi ma'lumotlar e'lon qilindi. Xalqimiz boshiga kelgan mustamlaka balosini daf qilishga otlangan millat qahramonlarining ayanchli taqdiri, ruhiy kechinmalari aks ettirilgan hikoyalar chop etilgani ham rost.

Xalq dushmanlari sifatida o'limga mahkum bo'lgan, «bosmachi» tamg'asi bosilgan insonlar taqdirining badiiy talqini hech bir o'quvchini befarq qoldirmaydi. Shoyim Bo'taevning, «Qora tuman» [2:5-7] (1990), G'affor Hotamovning, «Uyi kuygan odam» [10:40-42] (1995), Luqmon Bo'rixonning, «Aldoqchi tunlar» [3:37-41] (2003) hikoyalarida milliy ozodlik harakati ishtirokchilarining mardona kurashi qalamga olinadi. «Qora tuman» hikoyasi qahramoni Xolbo'ta qo'rboshi, «Uyi kuygan odam» hikoyasi qahramoni Ahmad to'qsabo, «Aldoqchi tunlar» hikoyasi qahramoni Nur qo'rboshi obrazlari ko'p jihatdan o'xshash. Ijodkorlar qahramonlarning inson sifatidagi kechinmalarigagina emas, shaxsiy tuyg'ulariga ham e'tibor beradi. Mualliflar mustamlaka, erksizlik, millat tanazzulining sabablarini ochishga urinadi. Hikoyalardagi tarixiy obrazlar, barcha mazmuniy va ijtimoiy unsurlar shu maqsadga qaratilgan. Ushbu hikoyalar tarixiy qimmatini bilan birga juda katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Tarixiy asarlar haqida fikr bildirgan adabiyotshunos Bekposhsha Rahimova shunday yozadi: «Tarixiy asarlarning o'ziga xosligi shundaki, ulardagi qahramonlar faoliyati o'zlari mansub davr voqeligi bilan uyg'unlikda tasvirlanadi. Shu bois ular, bir tomondan, o'z davrining farzandi, ikkinchi tomondan, ilg'or dunyoqarashlari va yuksak ideallari bilan tarixan o'z zamonasidan ilgarilab ketgan siymolar sifatida gavdalanadilar». Darhaqiqat, tarixiy shaxs yashagan, faoliyat ko'rsatgan sharoitga ko'proq e'tibor qaratish buyuk siymolar obrazini yaratishning muhim tomonidir. Hikoyalardagi tarixiy shaxslar obrazi, uning xarakteri, o'ziga xos xususiyatlari hamda o'zi yashagan davr voqeligi bilan ifodalanadi.

Adabiyotlar

1. Бартольд В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. –Москва: 1963. – С. 545-548.
2. Bo'taev SH. Qora tuman. // «Yoshlik», 1990, 4-son. 5-7-b.
3. Bo'rixon L. Aldoqchi tunlar. // «Yoshlik», 2003, 1-son. 37-41-b.
4. Yoqubov I. Tarixiy haqiqat va badiiy talqin. // «O'zbek tili va dabiyyoti». 2008, 4-son.
5. Norqulov N., Sattorov M. Mirkarim Osim (Adabiy portret). – Toshkent: «G'afur G'ulom» NMIU, 1977. 40-b.
6. Norqulov N., Sattorov M. Mirkarim Osim (Adabiy portret). – Toshkent: «G'afur G'ulom», 1977, 18-b.
7. Rahimjonov N., Ko'baev Q. Tarixiy qissalar haqiqat izlaydi. – Toshkent: «Adolat», 2005, 144-b.
8. G'afurov I. Joziba. –Toshkent: «G'afur G'ulom» NMIU, 1970. 23-b.
9. Юлдашев М. Ю. К истории торговых и посольских связей Средней Азии с России. –Т.: «Фафур Фулом», 1987, 120-6.
10. Hotamov G'. Uyi kuygan odam // «Yoshlik», 1996, 2-son. 40-42-b.

REZYUME. Ushbu maqolada mustaqillik davri o'zbek adabiyotida yaratilgan tarixiy hikoyalarda ifodalangan tarixiy shaxslar, tarixiy haqiqatlar asosida ifodalanagan.

РЕЗЮМЕ. Эта статья художественно интерпретирует исторических деятелей узбекской литературы периода независимости. Также в статье период независимости выражен на основе исторических личностей и исторических фактов, выраженных в исторических сюжетах, созданных в узбекской литературе.

SUMMARY. This article artistically interprets the historical figures of Uzbek literature of the period of independence. Also in the article, the period of independence is expressed on the basis of historical figures and historical facts, expressed in historical plots created in Uzbek literature.